

ȘTEFAN CEL MARE ÎN LITERATURA ROMÂNĂ*

Gruie Piticar

Moto:

*„...va ieși din nouri un bour
tânăr care va sufla pe nări foc
îngemănat, și coarnele lui și le va
îndrepta spre răsărit”.*

M. Sadoveanu, Frații Jderi

Sanctificarea, de dată relativ recentă, a voievodului devenit de multă vreme un mit esențial al neamului, prin care încercăm să ne definim identitatea națională, a stâmit reacții justificate, în ordinea gândirii firești. Era însă suficient, pentru contestatari, să schimbe perspectiva ori să cerceteze atent datele problemei, pentru a constata îndreptățirea hotărârii Sfântului Sinod. Las la o parte argumentul că în chestiuni religioase e normal să decidă clerul, mirenii neavând nici competența și nici dreptul de a interveni, spre a atrage luarea aminte asupra faptului că biserica n-a făcut decât să oficializeze voința poporului, ce se manifestă la puțin timp după moartea domnului și rămâne, probabil, neschimbată până azi. Cronicarul consemnează „sfințirea” spontană a eroului național, dând lămuririle necesare: „Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti (sfântul – n.n.) Ștefan vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajuns”¹. Admițând ideea lui Mircea Eliade că, în spațiul istoric, literatura preia funcția de a crea miturile, definitorie pentru spiritul uman, vom observa că, în cazul lui Ștefan, funcția literaturii se arată deosebit de productivă. Mitul său literar are o dimensiune fundamental creștină, așa încât cărțile despre el implică o latură hagiografică. Într-un fel el este Sfântul cu mai multe Vieți, istorice și literare, pe noi interesându-ne aici cele din urmă, pentru caracterul lor legendar și pilduitor. Nu ne propunem aprecierea tuturor textelor inspirate de figura voievodului, ci doar a celor de referință, ținând de conștiința noastră culturală, interesați de specificul oglindirii și, în mod special, de motivarea prin literatură a sanctificării domnului Moldovei.

Textele clasice care constituie imaginea lui Ștefan cel Mare în literatură sunt, în ordine cronologică, după cum se știe, **Letopisețul Țării Moldovei** de Grigore Ureche, cele nouă legende din ciclul **O samă de cuvinte** al lui Ion Neculce, legenda

* Articol preluat, cu acordul autorului, din volumul **Ștefan cel Mare și Sfânt în memoria băcăuanilor**, editat de Asociația Culturală „Ștefan cel Mare și Sfânt”, Bacău, Editura Conexiuni, 2004

¹ Grigore Ureche, **Letopisețul Țării Moldovei**, București, „Minerva”, 1987, p.64.

lui Alecsandri **Dumbrava Roșie**, drama istorică **Apus de soare** de Barbu Ștefănescu Delavrancea, romanul **Frații Jderi** de Mihail Sadoveanu. Între acestea există o relație de continuitate privind caracterul personajului: unele trăsături, fundamentale, se identifică în toate operele menționate. Așa sunt, de pildă, vitejia voievodului în războaie, credința în Dumnezeu sau dragostea de țară. Asemenea determinări devin permanente; sunt preluate, dezvoltate, complicate, aprofundate. Esența rămânând mai degrabă neschimbată, diferențele survin la nivelul aparențelor și constau în deplasarea accentelor, în ponderea elementelor constitutive; sunt diferențe de complexitate și, inevitabil, de proiecție subiectivă.

În cronicăa lui Grigore Ureche, descoperim placa turnantă a reprezentărilor ulterioare ale domnului. Toate datele utilizate mai târziu se găsesc aici, cronicarul fiind, în ultimă instanță, creatoul lui Ștefan cel Mare, un personaj magnific din care se nasc altele, după chipul și asemănarea lui. În ea se află celebrul portret moral, arhicomentat; în ea sunt faptele vieții, ce completează portretul. De la bun început Ștefan se arată ca domn al dreptății, nevoind să ia tronul fără voia supușilor: „...la locul ce se chiamă Direptate (invocat în Alecsandri, Delavrancea, Sadoveanu – n.n.) i-au întrebatu pre toți: ieste-le cu voie să le fie domnu? Ei cu toții au strigat într-un glas: «În mulți ani de la Dumnezeu să domnești»”². Apoi, mai ales, ca domn al războaielor: „...fiindu Ștefan vodă om războinic, și de-a pururi trăgându-l inima spre vărsare de sânge”³. „Ștefan vodă, fiindu aprinsă inima lui de lucrurile vitejești, îi părea că un an ce n-au avut treabă de războiu, că are multă scădere, socotindu că și inimile voinicilor în războaie trăindu să ascut...”⁴ Acest „leu gata spre vânatu” este „la lucruri de războaie meșter”. În egală măsură, eroul e și un domn al credinței, aducând după biruință laudă lui Dumnezeu (fapt pomenit de cronicar în patru rânduri), „...cunoscând Ștefan vodă că ajutoriul nu de aiurea i-au fost, ce numai de la Dumnezeu și de la preacurata Maica Sa”⁵ Religiozitatea lui se manifestă complex: ctitorește biserici și mănăstiri (sunt amintite Putna, bisericile de la Badeuți, Iași, Hârlău, Suceava) spre slava lui Dumnezeu, are viziuni în timpul unor lupte: „Zic unii să să fie arătat lui Ștefan vodă la acest războiu sfântul mucenicu Dimitrie, călare și într-armatu ca un viteazu, fiindu-i întru ajutoriu și dând vâlhvă oștii lui”⁶. Din cronicăa lui Ureche vine imaginea unui Ștefan legat de țară, sprijinit de oamenii simpli, care „strângea păstorii din munți și argații de-i într-arma”⁷, care răsplătește generos vitejia: „...acolo (la Hârlău – n.n.) au făcut ospăț mare tuturor boierilor și tuturor vitejilor săi și cu daruri scumpe i-au dăruit”⁸; a părintelui țării, ocrotitor și apărător: „Atâta jale era

² **Ibidem**, p. 34.

³ **Ibidem**, p. 34.

⁴ **Ibidem**, p. 40.

⁵ **Ibidem**, p. 38.

⁶ **Ibidem**, p. 59.

⁷ **Ibidem**, p. 49.

⁸ **Ibidem**, p. 59.

(la moartea lui – n.n.) de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoștii toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură”⁹ În aceeași scriere se mai pot recunoaște: atitudinea antiotomană, de cruciat; hârnicia, agerimea, vigilența, dârzenia, dar și asprimea neînduplecată a tăietorului de dușmani sau impulsivitatea; în sfârșit, dimensiunea providențială a personalității voievodului, marcată prin semne divine (iarnă grea și geroasă, vară cu „ploi grele” și mari inundații).

Cele inventariate mai sus se cuprind, practic, într-o sintagmă din portret – „om întreg la fire” – ce favorizează, în același timp imaginația creatoare, fiind o bună poziție de plecare pentru aceasta. Viziunea lui Ureche asupra personajului nu evadează totuși în legendă, ci denotă simț al realității, moderație și echilibru. Pe alocuri textul chiar derutează. Autorul umanist nu-i poate ierta, „omului întreg la fire” crimele de la ospete, uciderile fără proba vinovăției. Statistica evenimentelor indică relativ puține războaie cu turcii¹⁰ (la Chilia și la Cetatea Albă, la Vaslui, la Războieni, la Catlabuga). Restul sunt cu vecinii și cu tătarii (în două-trei rânduri). Deși se afirmă în final că Ștefan „au făcut 44 de mănăstiri”, textul precizează mai puțin de zece ctitorii. Discutabilă e și imaginea voievodului – apărător al țării, care, în fapt, organizează adesea expediții militare în țările vecine (Muntenia, Transilvania, Polonia). Memoria colectivă nu a reținut astfel de lucruri iar urmașii literari au făcut tot ce le-a stat în putință spre a risipi aceste ușoare umbre de pe chipul luminos al legendarului domn.

Acesta capătă paloarea legendei încă din opera lui Ion Neculce, povestitor ce exprimă spiritualitatea populară. El merge cuminte pe urmele predecesorului său, întărindu-l și totodată dizolvând aburos imaginea personajului, spunându-ne cam aceleași lucruri: că Ștefan s-a bătut cu turcii „în câteva rânduri”; că a făcut mănăstiri („...așe să aude din oameni vechi și bătrâni, că, câte războaie au bătut, atâte mănăstiri cu biserici au făcut”¹¹); că era oștean aspru, punându-i pe leși la jug; că era credincios în izbânda de la Dumnezeu dată (o legendă, a patra, evocă întâlnirea cu Daniil Sihastrul); că era recunoscător și justițiar; că a lăsat cuvânt fiului să închine țara la turcii „mai înțelepți și mai puternici” Și în Neculce unele fapte iscă semne de întrebare. Trăgând mai tare cu arcu decât Ștefan, pentru alegerea locului de zidire a sfintei mănăstiri Putna, un copil de casă este pedepsit pe loc prin decapitare (legenda III). Fratele bogat din Vaslui nu-i poate împrumuta plugul fratelui sărac decât duminica, așa încât unealta agricolă este dăruită de domn săracului, Ștefan deposedându-l pe bogatul, totuși binevoitor (legenda VII). Discordanțele trec aproape neobservate, autorul fiind atras îndeosebi de neobișnuitul evenimential, de detaliul concret al întâmplărilor sau de latura lor comică.

Se vede ușor în ce direcție lucrează imaginația populară și, în egală măsură, cea

⁹ *Ibidem*, p. 64.

¹⁰ La moarte, a lăsat fiului Bogdan cuvânt să închine țara acestora.

¹¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, „Minerva”, 1980, p. 11.

cultă. Într-un cântec bătrânesc din cunoscuta culegere a lui Alecsandri, **Poezii populare ale românilor**, intitulat **Movila lui Burcel**, subiectul e asemănător celui din a șaptea legendă a lui Neculce, dar fratele bogat a dispărut, iar săracul este un fost oștean, pauperizat fiindcă și-a pierdut un braț în războaie. Sunt astfel create condițiile pentru schimbarea la față a voievodului, transformat din justițiar îndoielnic în răsplătitor generos: „Măi Burcele, fătul meu!/ Iată ce hotărăsc eu:/ Ia-ți un plug cu șease boi/ Și mergi bogat de la noi/ Ia-ți movila răzășie/ Ca s-o ai de plugărie”¹². Ca și cronicarii, Alecsandri are în vedere, în conceperea personajului, izvoare scrise și tradiția orală (Delavrancea și Sadoveanu nu vor proceda altfel). Poemul său **Dumbrava Roșie** reprezintă prima imagine de referință a domnului Moldovei în care fantezia creatoare operează consistent. „Cânticul vechi poporal”, inserat într-o manieră nouă și originală în legenda cultă, susține ideea centrală a operei – legătura mistică și firească deopotrivă dintre voievod și popor, constituind argumentul liric al reprezentării din capitolul al cincilea, **Ștefan cel Mare**. Autorul anonim îl compară pe războinicul știut cu „mândrul soare” (asociere preluată de Delavrancea) și cu „un zid de apărare”, hiperbolizarea mitică rimând cu perspectiva poemului epic.

Ideea lui Alecsandri de a realiza personajul prin discursul ce formează nucleul imaginii se va dovedi fecundă, fiind desăvârșită de către Delavrancea, continuatorul său direct. Poetul combină mijloacele, utilizând, pe lângă citatul folcloric, portretul, mișcarea epică. Gestul rugăciunii, corespunzător viziunii iconografice, care deschide capitolul, se recunoaște în majoritatea scrierilor menționate (mai puțin la Neculce). Portretul în schimb accentuează trăsăturile gloriei și patriotismului, insistând pe latura providențială a personalității istorice: „Ființă de-o natură gigantică, divină,/ El e de-acei la cari istoria se-nchină/ De-acei cari prin lume, sub pașii lor, cât merg/ Las’ urme urieșe ce-n veci nu se mai șterg/ A căroră legendă departe mult se-ntinde/ Și-nchipuirea lumei fantastic o aprinde/ Măreț în a sa umbră un timp întreg dispăre/ Căci Dumnezeu pe frunte-i au scris: **Tu vei fi mare**”¹³. Cum se vede, Ștefan se desenează în sens romantic, ca un geniu acreditat religios. Momentele discursului următor (evocarea începutului „la Dreptate”, enumerarea înfrângerilor, a bătăliilor, lauda învingătorilor, invocarea unirii creștinătății împotriva Semilunii, indicarea imperativului clipei prezente) se regăsesc aproximativ în monologul, mai cunoscut, al celuiilalt Ștefan, din **Apus de soare**. Retorica eroului de acum este, deocamdată, naiv maniheistă – domnul Moldovei și ai săi întruchipează binele absolut, în timp ce dușmanii sunt „Trufași cu toți, sălbatici, lacomi, vicleni și orbi/ Care-mpregiurul țării, precum un cârd de corbi/ Stă gata s-o sfășie...”¹⁴. Scriitorul se recunoaște (și se proiectează subiectiv) cu deosebire în iubirea de țară („sfântă primăvară”) și în idealul libertății ce îl caracterizează pe mare voievod (erau acestea trăsăturile de caracter ale întregii

¹² **Poezii populare ale românilor**, București, „Minerva”, 1982, p. 181.

¹³ Vasile Alecsandri, **Poezii alese**, București, „Minerva”, 1990, p. 250.

¹⁴ **Ibidem**, p. 250.

generații literare de la 1848): „Decât Moldova-n lanțuri, mai bine ștearsă fie/ Decât o viață moartă, mai bine-o moarte vie”¹⁵. Anexa unor scene demonstrative spre finalul poemului ne apare de prisos din unghiul de vedere al poeticii personajului; discursul epuizează resursele creatoare. Un Ștefan conducând vijelia distrugerii sau asistând neîmplânzit la pedeapsa prin înjugare a leșilor adaugă puțin la imaginea globală a eroului. Nota specifică a acesteia o dau, în cele din urmă, măreția și grandilocvența, convenția sublimului, astfel încât uneori retorica devine sufocantă, riscând să vaporizeze obiectul poetic.

Deoarece Delavrancea e singular prin semnificația patriotică pe care o dă personajului, ar trebui să facem o paranteză de natură să semnaleze dificultatea actuală de a ne apropia de drama sa istorică. Recitind-o, am avut înfiorarea unui posibil sfârșit. O parte importantă a literaturii române, întemeiată artistic pe ideea națională, pe trăirea sinceră a sentimentului patriotic, tinde să iasă astăzi din uz. Americanismul și europenismul, prost asimilate, și, dincolo de acestea, un soi de pornire sinucigașă inexplicabilă rațional ne provoacă despărțirea de noi înșine. Cultura noastră a devenit prea strâmtă, s-a învechit ca o haină demodată ce nu-și mai găsește locul nici măcar într-un magazin de second-hand. Simpla invocare a unui termen din familia lexicală a cuvântului *patrie* e periculoasă, aducând imediat după sine aplicarea unei etichete de tipul: naționalist, antieuropean, antiamerican, neocomunist etc. A trăi în România un sentiment verificat milenar, precum dragostea de țară, e o chestiune himerică. Alecsandri, Bălcescu, Russo, Eminescu, Coșbuc, Goga, Delavrancea, Sadoveanu par niște străini care au iubit o patrie necunoscută. Tradiția ei folclorică și religioasă se învâluie în neguri din ce în ce mai dese. Comentatorul unei opere subminate de sentimentul național, care nu se mai joacă în ultima vreme, se află deci în mare primejdie.

Figura lui Ștefan din piesa scriitorului muntean constituie expresia patosului patriotic, romantic în esență, tumultuos, avântat și vibrant. Delavrancea izbutește o realizare memorabilă și deconcertantă prin complexitate. El procedează ca un dramaturg modern, abandonând principiul mimesis-ului și imaginând în ordinea gândirii poetice. Realismul personajului nu se stabilește prin comparație cu realitatea istorică, ci, pe baza câtorva date psihologice, se înființează ca realism posibil, al construcției ficționale, motivat prin logica sa internă și nu prin raportarea exterioară. Registrul său verbal oscilează între formularea plastică, de tip liric, expresia înțeleaptă, cu tâlc („sibilinică” o numea Călinescu în **Istoria literaturii române de la origini până în prezent**) și jocul de cuvinte gratuit, într-un chip amețitor. Punctul forte al rostirii îl reprezintă oratoria, pe care autorul, considerat de Maiorescu cel mai mare orator al României moderne, o împrumută creației sale.

Numai Ștefan există efectiv în operă, înconjurat de un cortegiu formidabil de lăudători. Numit ab initio „slăvitul” de către fiica sa Oana, domnul e așadar cel ce se

¹⁵ *Ibidem*, p. 251.

cuvine lăudat. Toți îl laudă: fetele de la curte, doamna Maria, curtenii, boierii, medicii străini, până și cârcotașii (mai cu jumătate de gură); toți îi sunt devotați la modul absolut, întrucât triada decorativă, fals opoziționistă, alcătuită din paharnicul Ulea, stolnicul Drăgan și jitnicerul Stavăr nici nu poate fi luată în considerare. Iată apelativele: „preaslăvitul nostru stăpân” (Oana); „sfântul meu stăpân” (Maria); „un arhanghel” (Maria); „palatinul” (Klingensporn); „leul Moldovei”, „soarele nostru”, „părintele nostru” (clucerul Moghilă). Mulțimea de osanale nu distonează, cum s-ar putea crede. Scheletul imaginar al eroului are altă componență, comparativ cu reprezentările anterioare: patriotism, pus în paralel și identificat cu sentimentul familiei; voință de neînfrânt, asimilată voinței țării („Și cum vru Moldova așa vrusei și eu”¹⁶), conștiință maximă a datoriei și a dreptății, luciditate și vigilență, înțelepciune. Profilul lui se încheagă conflictual, puterile vii ale sufletului reprimând cu autoritate boala, oboseala, bătrânețea. El își declară dedublarea: „*Doamna Maria*: Cum te simți?/ *Ștefan*: Ca doi oameni care ar ieși din același om. Unul rănit, celălalt mândru. Mi-e milă de cel rănit, mă duc după cel mândru...”¹⁷. Autorul are inspirația capitală, cu efecte tulburătoare, de a confrunta cu moartea un om pe deplin viu. Acesta privește în ochi spectrul morții (simbolizat de doamna invizibilă ce-i stă mereu în preajmă) fără teamă, în timp ce își pune în rânduială lucrurile vieții: fixează hotarele țării, îl învață la domnie pe Bogdan, lăsându-l să judece diferite pricini și să conducă bătălia din Pocuția, apoi îl înscăunează (nu uită să trimită sol la Poartă pentru acreditarea noii domnii); face ca Oana și Rareș, copiii nelegitimi, să afle cine le-a fost tată; își pregătește piatra tombală; îl ucide preventiv pe Ulea pentru ca rânduiala instituită să nu fie pusă în primejdie. Curajul lui nu e lipsit de înfiorare.

Anumite accente în înțelegerea personajului se cer evidențiate. Familiaritatea cu supușii, de care se simte adânc legat, întâmpinați adesea cu cuvinte glumețe, nu afectează statura grandioasă a voievodului; și nici „copilărirea”, ușor teatrală. A-l suspecta de senilitate ni se pare abuziv, iar psihologia lui de om bătrân e relativă. Ștefan se află, în raport cu ceilalți, în același timp aproape și departe. Politologii actuali s-ar grăbi să-l declare „tătuc” și s-ar îndoi, logic, de identificarea voinței lui cu voința țării (teoretic lucrul nu este cu puțință și are un iz de dictatură), însă această identificare e de domeniul harului divin, voința țării fiind, în definit, voința lui Dumnezeu. Din perspectivă religioasă, el dobândește o aură de martir: îndură cauterizarea rănii de la picior privind icoana răstignirii și rugându-se (ghicim în secvență o specie de imitatio Christi). Călinescu își demonstra ingeniozitatea încadrându-l în tipul avarului care nu vrea să înstrăineze nimic din ce-i al său, dar avariția presupune egoism și meschinărie. Or, sensul faptelor lui Ștefan îl constituie binele patriei, înțeles nu prin deliberare orgolioasă, ci prin inspirație dumnezeiască.

¹⁶ **Apus de soare**, în **Dramaturgia istorică românească**, II, București, „Albatros”, 1974, p. 57.

¹⁷ **Ibidem**, p. 68

De sus îi vin autoritatea supremă, dreptatea și legea, asprimea pedepsitoare (el ucide după ce previne, asociază justiția cu mărinimia, dăruind din ce-i al său).

Prin urmare exemplaritatea personajului se dovedește cu prisosință. Păstrând filonul popular al viziunii și providențialismul, Delavrancea îi dă un aer baladesc: „*Hera*: E înzăoat! / *Neaga*: Când s-a născut, l-a scăldat în sânge de șerpoaică... / *Irina*: Și de vultur... Să se strecoare și să se înalțe”¹⁸ Semne și minuni îi anunță apusul (între acestea, moartea lui Voitiș, calul ce l-a purtat în bătlaii). El o primește apoteotic pe „mireasa lumii”, cu numele țării pe buze. Autorul a reușit o capodoperă, pe nedrept acoperită de tăcere. Piesa, jucată altădată frecvent de actori iluștri, l-a impus pe Ștefan în conștiința națională modernă, mai mult decât alte creații. Celelalte două drame care încheie trilogia istorică, **Viforul** și **Luceafărul**, continuă să-l aibă drept reper original și inaccesibil, centru neschimbător de gravitație la care se raportează domniile de mai apoi (a lui Ștefăniță și a lui Petru Rareș).

O situație asemănătoare întâlnim în romanele istorice sadoveniene. **Frații Jderi** reînvie domnia deplină, așezată și îndelung stătătoare, vârsta de aur a istoriei neamului, în vreme ce restul cărților (**Neamul Șoimăreștilor**, **Șoimii**, **Nunta Domniței Ruxandra**, **Zodia Cancerului**, **Nicoară Potcoavă**) ilustrează „teroarea istoriei” (conceptul aparține lui Mircea Eliade), domniile trecătoare, neașezate și nestatornice, în care Ștefan a rămas o amintire sacră a noroadelor, motivația de a trăi, într-o istorie regresivă, din ce în ce mai îndepărtată de adevăr, nostalgia originarului. Condiția eroului în **Frații Jderi** e una specială: el nu este personaj principal din perspectiva desfășurării epice. În acest plan, primul loc îl ocupă, ca în basmul popular, mezinul familiei, „Jderul cel mititel” Lui Ștefan îi este rezervat locul principal în planul mesajului operei. Cititorul se întâlnește temporar cu Ionuț Jder pentru a rămâne pentru totdeauna cu Ștefan cel Mare. Acesta se configurează, întâi de toate, ca prezență spirituală, în mintea și sufletul credincioșilor săi, ale oamenilor simpli, ale altor personaje, dar și ca prezență concretă, individualizată imaginar. Din ambele direcții provine semnificația majoră (și majoritară) a operei, așa că abia la finalul lecturii (poate și mai târziu) ni se dezvăluie cine este adevăratul personaj principal al romanului, având dimensiunea cea mai amplă, mai profundă și mai complexă – cartea înseamnă, fără îndoială, încununarea viziunii literare asupra legendarului om.

Spre deosebire de creațiile predecesorilor, romanul diferențiază cultul lui Ștefan. Nechifor Căliman, bătrânul staroste al vânătorilor domnești din Neamț, precizează: „...noi cunoaștem că pe măriia ta te slăvesc curtenii; dar mai multă și mai mare slavă îți dă prostimea de la sate”¹⁹ Percepția populară, mai curând exterioară, e a unui domn aspru și blând, măsurat de puternic, judecător infailibil și părinte ideal: „Se vorbește prin sate despre măriia sa că-i om nu prea mare de stat, însă groaznic când își încrunță sprânceana. Iar când vine la o sfântă mănăstire [...] măriia sa trebuie

¹⁸ *Ibidem*, p. 15.

¹⁹ Mihail Sadoveanu, **Frații Jderi**, București, „Cartea românească”, 1986, p. 131.

să se uite blajin în jurul său. Vede ici un prunc; vede ici o fată; vede dincolo o nevestă. Al cui e pruncul acesta? a cui e nevasta asta?”²⁰. Apropiatii însă știu mai multe, văd chipul lui lăuntric, descoperit numai inițiaților, celor aleși, „oamenilor mării sale”. Ei cunosc, de pildă, că asprimea lui Ștefan e, de fapt, una întoarsă asupra lui însuși. Între inițiați, tălmăcitorul cel mai fidel al adevăratului Ștefan se arată a fi arhimandritul Amfilohie Șendrea, unchiul și duhovnicul sfătuitor al voievodului: „...deci Dumnezeu l-a ales ostaș al său”²¹; „...căci mânia sa are pecete pe brațul său drept și legământ sfânt”²²

Spațiul vast al acestui roman monumental cu elemente de epopee și de frescă medievală a permis frecvent intrarea efectivă în scenă a personajului, oglindit de aproape, cu mare atenție la unele elemente de portret (bunăoară privirea verde, tăioasă), la expresia feței, la gesturi și îndeobște la rostire, parcimonioasă nu discursivă, revelatorie pentru latura sa intimă: „Cine nu se pune pe sine jertfă pentru credință, nu-i vrednic să ție în stăpânirea sa noroadele”²³. Cu bună știință, autorul nu recurge la introspecție, nu pătrunde în sinea personajului, conservându-i taina și legenda. Pe lângă rolul de a-l concretiza în imaginar, gesturile personajului, de tip hieratic, îl simbolizează în lumea mai stabilă a ideilor. Din capul locului Sadoveanu sugerează coordonatele fundamentale ale realizării sale: cea duhovnicească (Ștefan sărută Evanghelia și participă la sfânta liturghie) și cea lumească (trece de îndată la judecăți). Botezul unui prunc, numit Înălțare cuprinde simbolic amândouă părțile figurii, parentală și sacră: înălțând pruncul, și implicit pe sine, domnul săvârșește actul creștin arhetipal vestind biruința, care va să vie, asupra fiarei apocaliptice.

Din afară înspre înăuntru, despre așa ceva ne vorbesc și titlurile. **Frații Jderi** indică familia ca metodă de guvernare, echivalentă cu patria, unde domnul e părinte și stăpân. **Ucenicia lui Ionuț, Izvorul Alb, Oamenii mării sale** semnifică inițierea ca experiență sacră. Primul titlu se referă la familia civică și, în ultimă instanță, la ipostaza lumească a personajului; celelalte – la familia spirituală, respectiv la ipostaza duhovnicească a acestuia. Aceasta din urmă e și problema-cheie a romanului, argumentând originalitatea viziunii sadoveniene asupra lui Ștefan cel Mare. Scrierea ar putea fi definită ca Bildungsroman, pe de-o parte, și ca roman inițiativ, pe de altă parte. În ceea ce-l privește pe Ionuț Jder și pe ceilalți bărbați ai familiei, ei parcurg traseul inițierii militare, continuat de cel al inițierii duhovnicești într-o societate secretă, cavaleriească și sacră, asemănătoare cavalerilor cruciați, al cărui Mare Maestru este Ștefan (pentru Ionuț experiența contează și ca inițiere maturantă). Inițiatorul lor, la nivel înalt, este părintele Amfilohie. În cazul voievodului, inițiatismul este strict spiritual, în cunoașterea profetică, iar punctul maxim al devenirii trebuie căutat în episodul vânătorii domnești, unde schivnicul-mag, inițiatorul vânat, i se arată lui

²⁰ **Ibidem**, p. 9.

²¹ **Ibidem**, p. 348.

²² **Ibidem**, p. 350.

²³ **Ibidem**, p. 298.

Ștefan în vis, binecuvântând, de pe înălțimea unui munte pojarul ce va cuprinde țara. Vânătoarea are un dublu sens arhetipal, cel de-al doilea fiind refacerea condiției strămoșului mitic, reîntemeierea mai pură a Moldovei. Asemenea primului domn, Ștefan vânează un bour fabulos, de culoare albă – simbol al purificării, lăsându-l să-i scape, fiindcă vântorul adevărat doboară animalul din suflet.

Sadoveanu e temerar în a reflecta, prin personajul său, paradigma completă a trăirii duhovnicești – desigur avem în vedere pe omul trăitor în lume. Spiritualitatea lui, deși se prezintă, prin formație și prestață diplomatică, în felul renașcentist, se dovedește în esență a creștinului autentic, acesta căutând să aprofundeze înțelesurile religioase prin lectura Scripturilor, ascultând cântările psaltice sau punând să i se tălmăcească Apocalipsa. Ștefan practică rugăciunea, înfrânarea, asceza; își impune un regim de viață auster. Se mărturisește și se împărtășește, curățindu-se pentru jertfa cea mare. Adesea se însingurează în reculegere, „cufundat în adânci cugetări”²⁴. Misiunea lui sfântă, pentru că este un sfânt militar, activ și contemplativ totodată, e de a-i alunga pe păgâni din Constantinopol, cetatea simbolică a dreptei credințe. Arhetipal, Ștefan reconstituie îngerul menit să răpună fiara, pe Antihristul apocaliptic purtând semnul acesteia, 666; este Sfântul Gheorghe zdrobind balaurul, lucrând după asemănarea Domnului.

Am văzut că opera menține celelalte aspecte ale personalității domnului Moldovei, complementare, cu care ne-am obișnuit deja. Autorul apasă pe condiția judecătorului – drept, nemilos, înțelegător, generos, capabil de iertare, uneori șovăitor. Recunoașterea slăbiciunilor lumefști corectează potrivit legenda.

Am plecat de la cronică umblând prin legenda populară, prin poemul eroic și drama istorică pentru a ajunge la roman. Într-un fel, ciclul s-a închis (romanul fiind o specie modernă de cronică) pentru a se deschide. Soarta oricărui mit e de a deveni religie. Ștefan cel Mare iese astfel din mitologia literară pentru a intra în calendarul creștin cu îndreptățire, urmând ca de acum înainte să fie mai ales subiectul comentariilor teologice.

²⁴ *Ibidem*, p. 128.